

نقش شفافیت اطلاعات در کاهش فساد اداری با رویکرد اسلامی

عبدالحمید شهید زاده^۱

دریافت: ۲۴-۹-۱۴۱

پذیرش: ۲۶-۱۰-۱۴۰۱

چکیده

یکی از اهرم‌های مبارزه با فساد در سیستم‌های اداری، رسمی و سازمانی، شفافیت اطلاعات است. شفافیت اطلاعات مقوله است که در جهت تقویت رابطه سازمان با کارکنان یک حرکت اساسی در بهبود سیاست‌گذاری قلمداد می‌شود. امام علی (ع) برای شفافیت چنان جایگاهی قائل است که وجود آن را در هر نهاد رسمی ضروری می‌داند. روش پژوهش در این تحقیق توصیفی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه این می‌باشد که بعد از مطالعات اکتشافی به‌دست‌آمده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که شفافیت اطلاعات از زوایای فرهنگی، مانند مشورت خواهی، امر به معروف، حضور در اجتماع و ارتباط با کارکنان، سیاسی مانند آگاهی عمومی، مسئولیت‌پذیری، ارائه به‌موقع اطلاعات، واضح بودن قوانین و مقررات و روشن بودن فرایند گزارش دهی و فقهی مانند امانت‌داری، نظارت و کنترل، پاسخگویی و قواعد فقهی منجر به کاهش فساد اداری می‌شود. نتیجه‌گیری پژوهش نتایج پژوهش نشان داد عناصر مختلف فرهنگی، سیاسی و فقهی در به شکل‌گیری شفافیت اطلاعات دخالت دارد و تحقق شفافیت اطلاعات در اداره و سازمان مساوی با کاهش فساد اداری در آن سازمان است.

کلیدواژه‌ها: شفافیت اطلاعات، آزادی اطلاعات، معتبر بودن اطلاعات، مبارزه با فساد اداری، کاهش فساد اداری.

فساد اداری مقوله‌ای است با قدمت به‌اندازه اداره، سازمان، دولت و حکومت. هم‌زمان با شکل‌گیری و پیدایش اداره و سازمان در جوامع بشری، زمینه‌ای استفاده نامطلوب از موقعیت و اختیارات قانونی نیز متناسب با شرایط زمانی و مکانی خود را نشان داده است و موفقیت و اثربخشی اداری و سازمانی ادارات و سازمان‌های مختلف را دچار اختلال و چالش نموده است. فساد اداری به‌عنوان یک معضل اجتماعی در نقطه مقابل سلامت اداری قرار داشته نشان می‌دهد فساد اداری با تضعیف سجایای اخلاقی و موازین انسانی افراد و کارگزاران اداری سازمان‌ها و حکومت‌ها، عواقب و پیامدهای ناگوار و بی‌شماری را نیز بر جامعه تحمیل می‌کند. پیامدهای گسترده و زیان باری در سطوح فردی مانند خدشه‌دار شدن اعتبار و حیثیت و به خطر افتادن امنیت شغلی تا سطوح بالاتر سازمانی ادامه می‌یابد پیامدهای مثل آسیب‌رسانی به فرایند توسعه و بالندگی سازمان، ایجاد وقفه در روند رقابت سالم در فضاهای رقابتی کسب‌وکار، کم‌رنگ شدن فضایل اخلاقی در سازمان. عقیم ساختن تلاش‌ها در جهت کاهش فقر، بی‌عدالتی و تبعیض اجتماعی، تضعیف اعتقاد و باور افراد به توانمندی‌های فردی، سازمانی و اجتماعی خود، تقویت حس ناامیدی و سرخوردگی نسبت به آینده، هدر رفت منابع ملی و سازمانی در نتیجه تأثیر منفی بر کار آیی و اثربخشی نظام مدیریت اداری، کاهش اثربخشی دولتی و سازمانی در هدایت امور مربوطه، سلب اعتماد همگانی به دستگاه‌های دولتی و سازمانی می‌شود. هم‌چنین فساد اداری با تضعیف انگیزه‌های مثبت موجب زیان‌های اجتماعی و تضعیف نهادهای موجود، زیان‌های سیاسی و توزیع ناعادلانه منابع و در مواردی با افزایش قیمت‌های معاملات، توسعه پایدار را مختل قدرت و امکان پیش‌بینی وضعیت اقتصادی را محدود نموده باعث زیان‌های فزاینده‌ای اقتصادی می‌شود.

شیوع فساد در ادارات دولتی و سازمان‌های تولیدی، اجتماعی و خدماتی در ابعاد مختلف فردی، سازمانی، ساختاری، مدیریتی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، سیاست‌گذاران و مدیران نهادهای مربوطه را وادار به مبارزه با این پدیده‌ای شوم، زیان‌آور و تخدیر کننده نموده است؛ برای کنترل و کاهش فساد و در نتیجه بهبود روند امور اداری راهبردها و استراتژی‌های متعددی مدنظر قرار گرفته است از قبیل

نظارت دقیق بر روند اداری، تلاش برای نهادینه‌سازی قانون‌گرایی، آزادی‌های مدنی و مشارکت نهادهای جامعه مدنی، مقررات زدایی، شایسته‌سالاری در انتخاب و استخدام کارمندان، پاسخگویی مدیران ارشد و رهبران سازمان‌ها و ادارات خصوصی و دولتی، اصلاحات نهادی و خدمات سازمانی و کشوری و شفافیت. آن‌جا که از این‌همه برای این تحقیق اهمیت دارد مقوله شفافیت در ابعاد مختلف مانند شفافیت سازمانی و استخدامی، شفافیت مالی و اقتصادی، شفافیت در گزارش دهی و گزارش‌گیری مالی، شفافیت در بخش عمومی، شفافیت رسانه‌ای، شفافیت اداری، شفافیت پاسخگویی و شفافیت اطلاعاتی است. مبارزه با فساد اگرچه یکی از برنامه‌های محوری و اصلی سازمان‌ها و نهاد دولتی امروزی است؛ لکن به دلیل گستردگی مباحث مربوط به مبارزه با فساد اداری طبعاً امکان پردازش همه‌جانبه و مستوفی در یک تحقیق و مقاله علمی پژوهشی وجود ندارد از این‌رو تحقیق حاضر درصدد است مهم‌ترین شاخصه در مبارزه با فساد اداری یعنی، شفافیت اطلاعات را مورد کنکاش قرار دهد و در حد توان و ظرفیت موجود به ابعاد و زوایای کارکردی و بازدارندگی آن از فساد اداری بی‌پردازد.

۱- بیان مسئله

فساد اداری امروزه به‌عنوان بزرگ‌ترین معضل فراگیر و عمومی در سطح بین‌الملل، اصلی‌ترین و بزرگ‌ترین مانع در مقابل اصلاحات و محکم‌ترین سد در برابر توسعه، پیشرفت و ترقی کشورها و سازمان‌ها دولتی و خصوصی مطرح گردیده است. در ادبیات شکل‌گرفته برای پدیده فساد اداری، از عوامل متعددی برای شکل‌گیری و بروز آن و نیز تعریف‌های متناظر به هم نام‌برده می‌شود که از قرابت معنایی و مصداقی متشابهی نسبت به هم دیگر بهره برده‌اند.

اصطلاح فساد **rumpere** به معنای شکستن است؛ بنابراین در فرایند تحقق فساد اداری چیزی می‌شکند یا نقض می‌شود که ممکن است یک شیوه رفتاری، رویه سازمانی، اخلاق، یا قانونی و مقرراتی باشد. (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰) فساد در لغت به معنای تباهی، خرابی، آشوب و ظلم است (محمد نبی: ۱۳۸۰)؛ بنابراین هرگونه شکستن و نقض در ابعاد فوق فساد شمرده می‌شود. مفهوم گسترده‌ای طیف وسیعی از رفتارها و فعالیت‌های غیرقانونی نامشروع، متقلبانه،

غیراصولی و ناهنجار را شامل می‌شود، از نظر تاریخی فساد اداری در تمام حوزه‌های سیاسی اداری و بخش خصوصی وجود دارد. برخی نویسندگان فساد را در معنای وسیع‌تری مورد مطالعه قرار می‌دهند و باور دارند فساد به تمام شکل‌های گوناگون انحراف یا اعمال قدرت شخصی و استفاده نامشروع از مقام و موقعیت شغلی قابل اطلاق است (عباس زادگان، ۱۳۸۳: ۱۴) با این وجود تعریف فساد همواره با اختلاف نظر همراه و مسئله‌ای بحث‌برانگیز بوده است. وانگهی به قول برخی اندیشمندان مشکل اکثر قریب به اتفاق تعریف‌های ارائه شده آن است که شامل فساد اداری در تمام بخش‌های تحت مدیریت دولتی، غیردولتی، عمومی و خصوصی نمی‌شود. (خدمتی، ۱۳۹۳: ۱۲) مطالعه عوامل، تعاریف، پیامدها و راهبردهای مبارزه با آن، ادبیات گسترده‌ای دارد و هریک از صاحب‌نظران به فراخور دانش و تخصص خویش از زاویه خاصی به این مسئله نگریسته است. این ادبیات گسترده بر محورهای چون: تعریف فساد اداری، تاریخچه، انواع، علل، پیامدها و موانع مبارزه با فساد تمرکز یافته است؛ لکن هدف مشترک همه مطالعات و پژوهش‌ها، یافتن راهی برای از بین بردن یا دست‌کم کاهش فساد اداری است. بدیهی است که پرداختن به هریک از محورهای مذکور به صورت مستوفی از عهده این تحقیق خارج است. از طرف مغفول گذاشتن و توجه نکردن به دیگر جنبه‌ها، تلاش نارسا و مطالعه‌ای ناتمام خواهد بود.

شاید مهم‌ترین دلیل گسترش و اشاعه فساد اداری در ابعاد مختلف، فقدان ساختار روشن و شفاف برای سامان بخشیدن امور، پاسخگوی شفاف و صادقانه در ادارات و سازمان‌های اداری و خدماتی دولتی و غیردولتی است؛ زیرا که در محیط‌های اداری غیر شفاف و مبهم امکان کج‌روی‌های اداری افزایش یافته و ارتکاب رفتارهای نابهنجار و فسادآلود تسهیل می‌شود؛ بنابراین، می‌توان به جرئت ادعا کرد که مؤثرترین و کارآمدترین شیوه مبارزه با فساد اداری، خروج از فضای تاریک و مبهم و شفاف و روشن‌سازی محیط و ساختارهای اداری است. پژوهش حاضر مدعی است شفافیت اطلاعات با استفاده از ابزارهای مناسب رویکرد جدیدی را در مبارزه با فساد اداری در اختیار مدیران و سرپرستان ادارات و سازمان‌ها قرار می‌دهد. همان‌گونه که حضرت امام (ره) اطلاعات شفاف و کافی را ضامن حفظ و بقای نظام معرفی نمودند، آنجا که فرمودند: آگاهی مردم، (اطلاعات شفاف) مشارکت، نظارت و همگامی آن‌ها با حکومت

منتخب خودشان بزرگ‌ترین ضمانت امنیت در جامعه خواهد بود. (امام خمینی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۲۵۹)؛ از این رو تبیین شفافیت اطلاعات، میزان دسترسی آحاد مردم به اطلاعات شفاف، در جریان بودن اطلاعات اساسی و مورد نیاز مردم در تعاملات اجتماعی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی، اتخاذ رویکردهای فرهنگی و معاملات بازرگانی و اقتصادی در جهت مبارزه با فساد اداری یا حداقل تلاش برای کاهش آن امری ضروری است. سؤال اساسی این تحقیق نیز در همین راستا با عنوان شفافیت اطلاعات راهبرد مناسبی برای مبارزه با فساد اداری هست؟ محور مباحث آتی را تشکیل می‌دهد.

۲- مفاهیم

پیش از ورود به مباحث اصلی لازم است مفاهیم مربوط به این تحقیق تبیین و تعریف گردد تا رسیدن به نتایج مشخص را در دسترس قرار دهد. در همین راستا تعریف واژگان بکار گرفته شده در عنوان تحقیق از جمله مباحث مقدماتی است. تلاش بر آن است که این مفاهیم به مقدار لازم مورد بررسی قرار گیرد و از حداکثر سازی مفاهیم نیز جلوگیری شود.

۱-۲ شفافیت اطلاعات

شفافیت کلمه عربی از ریشه «شفف» است (حیدری، ۱۴۲۳: ۳۸۸). واژه‌ای «شفف» به معنای نازک، ظریف، روشن و زلال بودن است (آذرنوش، ۱۳۸۶: ۳۳۶) شفافیت به معنای بسیار درخشان و تابان (معین، ۱۳۸۴، ج ۲: ۹۴۳) اصطلاح «**transparency**» در زبان لاتین معادل شفافیت شناخته شده است. کاربرد واژه شفافیت در مورد اطلاعات، داده‌ها و رویه‌ها به معنای آشکار بودن و در دسترس بودن آن‌ها به منظور نظارت و بررسی آن‌ها هست. (ساریخانی، ۱۳۹۲: ۹۳) در تعریف دیگر از شفافیت، جریان اطلاعات قابل اتکا و به موقع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی که برای عموم ذینفعان مرتبط در دسترس باشد تعبیر شده است. (خردمند، ۱۳۹۸: ۶۳) انتشار واضح و شفاف اطلاعات، قوانین، برنامه‌ها، فرایندها، توسط حکومت‌ها سازمان‌ها، شرکت‌ها و افراد گوناگون. (خردمند، پیشین: ۶۳). کیفیت یا حالت شفاف بودن یعنی قابلیت تاباندن نور به گونه‌ای که اشیا یا تصاویر به وضوح قابل رؤیت و تشخیص باشند. (اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۳: ۲۳) شفافیت وضعیتی است که در آن دانش

فعالیت‌ها که موردعلاقه عموم است آشکار شود؛ طوری که استعداد بالقوه برای مسئولیت را آشکار سازد. (طاهری و ارستا، ۱۳۹۵: ۵) از دیگر تعاریفی است که برای شفافیت ارائه شده است. بر مبنای این تعاریفات شفافیت اطلاعات در صورت حاصل می‌شود که محتوای اطلاعات ارائه شده از طرف سازمان‌ها و نهادهای دولتی یا عمومی به‌وضوح قابل‌رؤیت باشد؛ بنابراین شفافیت اطلاعات استعاره‌ای از یک کاربرد نسبتاً جدیدی است که طی دهه ۱۹۹۰ پدیداری چشمگیری داشته است و حکایت از فرایند دارد که از طریق آن اطلاعات درست، قابل‌اتکا و به‌موقع در ارتباط با عملکردها، تصمیمات و وضعیت‌های موجود در ادارات دولتی و سازمانی، دست‌یافتنی، قابل‌رؤیت و فهم‌پذیر شوند.

۲-۲ آزادی اطلاعات

اصولاً شفافیت اطلاعات منهای جریان آزادانه اطلاعات معنا ندارد و ممکن نخواهد بود. بستر شکل‌گیری و تحقق شفافیت اطلاعات، جریان آزادانه اطلاعات است به گونه که هر فرد حقیقی یا حقوقی در صورت که بخواهد و تمایل داشته باشد اطلاعات لازم را در مورد روندها، فرایندها و ساختارها اطلاعات، قوانین و مقررات و شیوه‌ها نظارت به دست آورد بدون محدودیت و تنها با قرار گرفتن در مسیر و در معرض جریان اطلاعات، از آن‌ها مطلع شوند. اهمیت آزادی اطلاعات یا جریان آزاد نه اطلاعات به حدی است که اکثر قریب به‌اتفاق کشورهای جهان قوانین مصوب و لازم‌الاجرائی به‌عنوان آزادی اطلاعات دارند که در آن حق دسترسی عموم مردم به اطلاعات حاکمیتی و سازمانی به رسمیت شناخته شده است و مقامات مسئول تبیین‌ها و توصیفات درخوری را در ارتباط با این قوانین داشته‌اند. در جمهوری اسلامی ایران اگرچه دیر هنگام این قانون به تصویب نمایندگان مردم در مجلس شورای اسلامی و تأیید مجمع تشخیص مصلحت نظام رسیده و در سال ۱۳۸۸ جهت اجرا به دولت وقت ابلاغ گردید. مسئولیت اجرا این قانون با معاونت مطبوعاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بود. معاونت وقت مطبوعاتی وزارت فرهنگ در تبیین این قانون گفته بود: این قانون بساط پنهان‌کاری را جمع می‌کند، دسترسی آزاد به اطلاعات انقلابی در دسترس عموم قرار می‌دهد، رابطه شهروندان و حکومت را تسهیل می‌نماید، دسترسی آزاد به اطلاعات به توسعه سرمایه اجتماعی می‌انجامد و بالاخره قانون

انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات، یک قانون انقلابی است که رابطه حکومت و مردم را دگرگون می‌کند. (مرکز پژوهش‌های مجلس شورا اسلامی، ۱۳۸۸: ماده ۲۳، دوره ۸)؛ بنابراین میان شفافیت اطلاعات و دسترسی آزاد به اطلاعات رابطه تلازمی برقرار است؛ به این معنا که اگر سازمانی ملتزم به شفافیت اطلاعات نباشد، دسترسی کامل به اطلاعات آن ممکن نخواهد بود؛ لذا شفافیت اطلاعات نوعی تقدم بر دسترسی به اطلاعات دارد. به اعتقاد برخی نویسندگان دسترسی آزاد به اطلاعات، به دنبال اعمال شفافیت اطلاعات در سازمان حاصل می‌شود. (خردمند، پیشین: ۶۴) به تعبیر دیگر این دو مفهوم حاکی از دوروی یک سکه‌ای اقدامات اختیاری نهادهای عمومی در اشتراک گذاری اطلاعات هستند.

۳-۲ معتبر بودن اطلاعات

معتبر بودن داده‌های اطلاعاتی مسیر تازه‌ای از شفافیت اطلاعات و درنهایت قدرت تحلیل، ارزیابی و تصمیم‌گیری را فراروی آحاد مردم، اتباع یک کشور و کارمندان یک سازمان قرار داده نویدبخش کاهش فساد و بهبود عملکرد متصدیان پست‌ها و مشاغل مختلف در اداره و سازمان متبوع خود است. معتبر بودن اطلاعات یکی از عوامل مؤثر در تغییر و یا ایجاد استراتژی و راهبرد مناسب در نهادهای اداری دولتی و خصوصی است که نتایج حاصل از آن روی عملکرد ادارات در ابعاد مختلف از جمله در بعد شفافیت اطلاعات مؤثر است. همان‌گونه که در گذشته ذکر شد، شفافیت اطلاعات بر قابلیت دسترسی به اطلاعات تأکید دارد. توجه کردن به اندرون یک اداره و سازمان به‌منظور فهمیدن آنچه در آن می‌گذرد، تنها از طریق دسترسی به اطلاعات معتبر و قابل اعتماد میسر است؛ بنابراین کشور، اداره و سازمانی شفاف و از فساد به دور است که افراد مختلف و ذینفعان بتوانند به‌منظور دسته‌بندی و شکل دادن به نظرات، اقدامات آتی و فرایند پیش رو اطلاعات شفاف و مورداطمینان خویش را به دست آورند. (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۷۹) تعاریف گذشته از شفافیت نیز به‌نوعی به معتبر بودن اطلاعات در عین شفاف بودن اشاره داشتند و به گونه قابل‌اتکا و اعتماد بودن اطلاعات در همگی آنان قیدشده بود.

۲-۴ مبارزه با فساد اداری

برای مبارزه در فرهنگ‌نامه‌ها معنی متعدد و مختلفی ذکر شده است نزدیک منعی به مقصود پژوهش خاص در فرهنگ عمید و نیز لغت‌نامه دهخدا اشاره شده است و آن عبارت است از تلاش برای رسیدن به هدف و ستیز در این راستا. (عمید، ۱۳۸۹: ۹۰۵) و همچنین کارزار آورده‌اند. (دهخدا، ۱۳۷۷، ۱۳: ۲۷۵)؛ لکن مفهوم ترک بی مبارزه با فساد، چنانچه در قسمت‌های قبلی گفته شد، فساد در نظام اداری یک پدیده ریشه‌دار و جامع‌الاطراف است که برخوردهای مستمر و همه‌جانبه را می‌طلبد. علی‌رغم وجود این ایده‌ای بدبینانه که فساد جزء اجتناب‌ناپذیر حیات اداری و سازمانی است، تجربه جهانی در کشورهای مختلف نشان داده است که با اقدامات جامع فساد ستیز می‌توان فساد اداری را به پدیده‌ای اجتناب‌پذیر تبدیل ساخت. برای این منظور می‌توان از نقطه اشتراک تعریف‌های متعدد فساد اداری که عبارت است فقدان ساختار روشن و شفاف برای سامان بخشیدن امور و پاسخگوی شفاف و صادقانه در ادارات و سازمان‌های اداری و خدماتی دولتی و غیردولتی، پاسخگویی و شفافیت اطلاعات را از عناصر کلیدی مبارزه با فساد اداری و استراتژی‌های مهم ضد فساد اداری برشمرد. رایمبارزه با فساد اداری مضاف بر جستجوی راهکارها قانونی و تنظیم عقلایی رابط مطابق با اصول وبری تطابق اصل تخصص با تقسیم‌کار در استخدام کارکنان، وجود و رعایت سلسله‌مراتب در همه‌ای مراحل، تدوین مجموعه‌ای از قوانین، مقررات و آیین‌نامه‌ها، رعایت اصول و روابط رسمی در امور اداری و استخدام بر اساس شایسته‌سالار و دارای هدف ایجاد می‌شود که در آن فساد و اعمال سلیق و نظرات سیاسی راه به‌جای ندارد و می‌توان با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بلندمدت اهداف و اولویت‌ها را تعیین کرد. در چنین نظام دیوان‌سالاری حکومت قانون رواج دارد و همه امور بر اساس نظم حقوقی مطلوب و عقلای تنظیم و تنسيق می‌شود. می‌توان از راهکارهای جایگزین شهروند محوری و ایجاد دیدگاه‌های مشارکت جویانه مبتنی بر رفتارهای شهروندی بهره جست. ضمن این‌که روش‌های مبارزه با فساد اداری در ادبیات مربوطه حجم وسیعی از توصیه‌های اداری، سیاسی و حقوقی را در برمی‌گیرد که متناسب با حجم و نوع فساد شیوع یافته ویژگی‌ها بومی باید مورد توجه قرار گیرد. (صالحی، ۱۳۸۸: ۷۶) در همین راستا در این تحقیق بر

اصل برابری در استخدام و فرصت‌های برابر شغلی و بخصوص توجه به اصل شفافیت اطلاعات در مقابله با فساد حائز اهمیت است. شفافیت اطلاعات یکی از بهترین راه‌حل‌ها برای مبارزه با فساد اداری بوده و رابطه معکوس با فساد اداری دارد و یکی از الزامات حقوقی در راستای تحقق سازمان و دولت شیشه‌ای است. در سازمان و دولت شیشه‌ای هزینه ارتکاب اقدامات و رفتارها مجرمانه و فسادآلود به شدت بالا رفته و میل و رغبت به این دست اقدامات و رفتارها را در سراسری قرار می‌دهد.

۵-۲ کاهش فساد اداری

واژه کاهش را لغت شناسان به نقصان و کم شدن معنا کرده‌اند (دهخدا، پیشین، ج ۸: ۴۰۸) مفهوم کاهش فساد اداری از مفاهیم پرکاربرد در ادبیات مدیریت دولتی است و راهکار متعدد برای این منظور تدوین، ارائه و بکار گرفته شده است. درعین حال تبیین مفهومی و مستند از این عنوان نیازمند بررسی ابزارهای است که کاربست آن‌ها در فرایند مدیریت، زمینه‌های استفاده نادرست از اختیارات و صلاحیت‌های قانونی را به حداقل می‌رساند و در بعض مورد منجر به نابودی آن می‌شود. مدیریت برای مدیریت فساد اداری به ابزارهای مختلفی متوسل شده است. در این میان شفافیت اطلاعات کلید اصلی و توان ساز کنترل فساد در پیاده‌سازی سیاست‌های مبارزه با فساد اداری که در نتیجه منجر به کاهش فساد اداری در ادارات و سازمان دولتی و غیردولتی می‌شود؛ بنابراین کاهش فساد اداری یک مفهوم ترکیبی و درعین حال فرایندی است که در نتیجه اعمال سیاست‌ها و اقدامات خاص و توان ساز در مقابله با این پدیده شوم حاصل می‌شود.

پیشینه نظری تحقیق

پژوهشگران به این نتیجه دست یافتند که مبارزه با فساد اداری و تأثیرات اقدامات فساد ستیز متناسب با شرایط و برحسب زمان و مکان متفاوت و متغیر است. باوجوداینکه مبارزه با فساد و تلاش‌های فراوان برای کاهش آن در جوامع مختلف از ساختار و چارچوب یکسانی پیروی می‌کند، لزوماً نتیجه واحدی از کاربست آن در جغرافیای مختلف حاصل نمی‌شود؛ بنابراین در رویکردهای شناسایی رفتارها و اقدامات فساد انگیز و راهبردها مبارزه‌ای پیشگیرانه و مقابله‌ای، بایستی این نکته مهم را مدنظر داشت که مبارزه با فساد باید در چارچوب شرایط خاص فرهنگی، سیاسی و

اجتماع یک جامعه قرار گرفته و ویژگی‌های آن مشخص شود. تنهای راهکاری که از این قاعده مستثنا است و این کلیت را نقض کرد و در همه‌ای شرایط، جغرافیایها و فرهنگ‌های مختلف کاربرد و کارآمدی دارد شفافیت اطلاعات است. مطابق شرایط موجود شفافیت اطلاعات معنا و کاربرد جدیدی به‌عنوان افشای فعال اطلاعات نیز پیدا کرده است. عوامل متعددی مانند کثرت و دقت رسانه‌ها، کم‌هزینه بودن و سهولت دسترسی به اطلاعات، وجود فناوری و سیستم‌های بهینه و بروز اطلاعات و باور و پذیرش حکومت‌ها و سازمان‌ها به اینکه دانستن، اطلاع داشتن حق همگان است و ... البته به اعتقاد برخی نویسندگان شفافیت اطلاعات یعنی؛ همان اطلاعاتی که موافق با حقایق، قابل توجه و مفید است، دو بازوی دیگری به نام شفافیت مشارکتی؛ یعنی مشارکت مردم، مشتریان، ارباب رجوع و سهام‌داران. در دسترسی، شناسایی اطلاعات موردنیاز، تهیه گزارش از فعالیت‌های سازمان و اداره و شفافیت پاسخگویی یعنی؛ سیاست‌های که سازمان را پاسخگو نگه می‌دارد. هم دارد که مکمل هم هستند.

تحقیقات انجام‌شده در ارتباط مبارزه با فساد اداری از ابعاد و زوایای مختلف توسط اندیشمندان رشته‌های مختلف سیاست، حقوق، اقتصاد، مدیریت، حساب داری و ... صورت گرفته و در اغلب این مطالعات انجام‌شده نقش مفاهیم کلیدی کلان و تغییرهای دیگر مانند دولت الکترونیک، حکمرانی خوب، نظارت و بازرسی، سیستم‌های اطلاعات، فناوری اطلاعات، سلامت سازمانی، سرمایه اجتماعی و شفافیت بر کاهش فساد بررسی شده است در ادامه به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌شود. نقش میانجی شفافیت اطلاعاتی در کاهش فساد اقتصادی در فضای تجارت الکترونیک کشور، عنوان مقاله است از آقای پالیزدار در مجله تحقیقاتاً حساب داری، ۱۴۰۰، شماره ۴۹. ایشان در این مقاله به الکتریکی شدن امور کسب کار برای شفاف‌سازی تأکید دارد و باور دارد الکتریکی شدن بازار معاملات و فضاهای کسب‌وکار به شفافیت اطلاعات کمک نموده موجب کاهش فساد اداری می‌شود. شریفی و همکاران در تحقیقی به‌عنوان بررسی نقش فناوری اطلاعات در کاهش فساد اداری از طریق افزایش شفافیت اطلاعات، بهبود پاسخگویی و ارتقای اعتماد و درستی با استفاده از فناوری اطلاعات تلفن، فکس، کامپیوتر و بانکداری الکترونیک با روش همبستگی پیمایشی بررسی کرده است. نتایج پژوهش نشان داده که میان شفافیت اطلاعات،

بهبود پاسخگویی و ارتقای اعتماد و درستی ناشی از فناوری اطلاعات و... با کاهش فساد اداری رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد.

از دیگر پژوهش‌های مرتبط با موضوع مقاله می‌توان به مقاله‌ای شفافیت از دیدگاه حکومت اسلامی و حکمرانی خوب که توسط اختری و دارابی در مجله نظارت و بازرسی ناجا، ۱۳۸۹، سال سیزدهم شماره چهل هفتم چاپ و نشر شده است. نام برد. این مقاله که با رویش تحقیق توصیفی تحلیلی انجام شده است بر این باور است که عدم شفافیت و پنهان کاری اغلب به صورت عمدی و با توجیهات گوناگون سیاسی، حقوقی، و امنیتی از سوی دولت‌مردان و کارکنان سازمان‌های مختلف صورت می‌گیرد و شفافیت با تسهیل دستیابی شهروندان به اطلاعات و درک درست آن‌ها از ساز کارهای تصمیم‌گیری‌های کلان، ابزار قدرتمندی در حمایت از حقوق شهروندان در جامعه است؛ بنابراین با به رسمیت شناختن حق دسترسی به اطلاعات در قالب شفافیت مضاف بر فراهم کردن امکان نظارت مردم بر عملکرد مدیرانی دولتی و عمومی، ابزار مهمی برای مبارزه با فساد اداری و جلوگیری از اشاعه آن را فراهم خواهد نمود و بررسی تأثیر شفافیت سازمانی بر کاهش فساد اداری با میانجی‌گری اعتماد سازمانی از عنوان مقاله است از حسن درویش و زا چکانی در مجله مدیریت دولتی دانشگاه تهران، ۱۳۸۵، دوره هشتم، شماره یکم. ایشان در این تحقیق به این نتیجه رسیده که شفافیت بر اعتماد سازمانی و اعتماد سازمانی بر کاهش فساد تأثیرگذار است.

جستاری در پژوهش‌های گذشته نشان داد که شفافیت اطلاعات از اهمیت بسیاری در فرایند کاهش فساد اداری در ادارات و سازمان دولتی و خصوصی برخوردار است. نتایج تحقیقات گذشته حاکی از این حقیقت است که عمده این پژوهش‌ها به صورت ضمنی و به صورت نقش میانجی به شفافیت و شفافیت اطلاعات ورد نموده‌اند؛ از این جهت تحقیق پیشرو از دو جهت از دیگر پژوهش‌ها متمایز است. نخست اینکه این پژوهش به شفافیت اطلاعات به عنوان یک عنصر فعال و مستقل نگریسته و نقش آن را در کاهش فساد اداری بررسی نموده است. دوم میان رشته‌ی بودن موضوع، طرح و تبیین مسئله با رویکرد میان رشته‌ی که از طرفی به «علم مدیریت و نیز اقتصاد» و از طرف دیگر به «منابع دینی و تفسیر قرآن، سنت نبوی و

سیره‌ای معصومین» برمی‌گردد، یکی از جنبه‌های جدید تحقیق حاضر است. نظریه‌پردازی قرآنی و روایی، این اثر گام کوچک و بی‌ادعایی است در راستای نظریه‌پردازی دینی و آوردن رهاورد و حیانی در متن زندگی اداری، شغلی و کاری بشر که خود مهوریت زدایی از متن مقدس قرآن و روایات معصومین علیهم‌السلام را از فضاهای آکادمیک و علمی، به دنبال خواهد داشت.

هدف تحقیق

هدف تحقیق حاضر مطالعه و سنجش شفافیت اطلاعات و ارزیابی میزان تأثیر آن بر کاهش فساد اداری از منظر اسلام هست برای تحقق این هدف، ناگزیر از بررسی، تعیین یا انتخاب مؤلفه‌ها و عناصر کارآمد در تحقق شفافیت اطلاعات و همچنین سنجش ابعاد شفافیت اطلاعات و اثربخشی، معیارها، شاخص‌ها و محک‌های وجود یا عدم شفافیت اطلاعات در سازمان‌ها و نهادهای اداری حکومتی و غیر حکومتی را طبقه‌بندی نموده و با استفاده از آن میزان شفافیت اطلاعات را با سرعت و دقت بیشتری در اندیشه دینی و آموزه‌های اسلامی تحلیل و بررسی نمود.

اهمیت و ضرورت تحقیق

شفافیت اطلاعات از جمله‌ای مهم‌ترین ابزار و مؤثرترین عنصر بازدارنده در مبارزه با فساد اداری در جهت فعالیت شهروندان و ارباب‌رجوع در ابعاد مختلف فرهنگی، سیاسی و اجتماعی شمرده می‌شود و زمینه پاسخگویی و حساب دهی بهتر را فراهم می‌کند. فقدان شفافیت اطلاعات، پیامد ناشی از فساد را در ابعاد مختلف تقویت نموده باعث کاهش کارآمدی نهادهای مسئول در سطح کلی می‌شود. ضمن اینکه فقدان با پایین بودن میزان شفافیت اطلاعات با ایجاد بدبینی به سیستم اداری موجبات ناامیدی عمومی را فراهم نموده نهایتاً نارضایتی عمومی را در پی دارد مضاف بر این که ظرفیت‌های فعالیت و سرمایه‌گذاری را به شکل فزاینده‌ای متأثر ساخته بر روابط داخلی و بیرونی سازمان و اداره اثر منفی می‌گذارد. بخصوص در دنیای امروز که گرایش به سمت جهانی‌شدن شدت مضاعف گرفته، شفافیت اطلاعات اهمیت دوچندان یافته و از اهمیت غیرقابل‌انکاری برخوردار است. در این ارتباط دولت‌ها و سازمان‌های که از سیستم اطلاعات شفاف برخوردار نیستند طبیعتاً از مشروعیت، ثبات و کارایی کمتری برخوردار هستند؛ زیرا مشخص نبودن روش انجام کار مبتنی

بر اصول قانونی و شفاف، یافتن افراد مسئول و پاسخگو را در ارتباط با انجام امور و پیگیری منشأ فساد و درنهایت مبارزه با آن کاری بسیار دشواری خواهد بود.

روش تحقیق

شناخت روش در هر تحقیق و پژوهشی امر بایسته و ضروری است؛ زیرا روش در هر مکتب، دانش و نظریه، نقش کلیدی در تبیین و تحلیل و یافته و دست آوردهای آن دارد با عنایت به اینکه هدف اساسی در این تحقیق تبیین نقش شفافیت اطلاعات در کاهش فساد اداری با رویکرد اسلامی و دینی است این مطالعه از حیث هدف کاربردی است زیرا با استفاده از داده‌های بنیادی درصدد تبیین میزان اثرگذاری شفافیت اطلاعات بر کاهش فساد اداری است. تحقیقات کاربردی، با استفاده از بستر شناختی که از طریق پژوهش‌های بنیادی فراهم شده، برای رفع نیازها و بهبود و بهینه‌سازی ابزارها (حافظ نیا، ۱۳۹۷: ۵۹) و به‌کارگیری نظریه‌ها، قوانین، اصول و فنون تحقیقات پایه‌ای در حل مسائل اجرایی و واقعی هستند (خاکی، ۱۳۸۴: ۲۰۲). این تحقیقات برای یافتن راه‌حلی درباره‌ی یک مشکل مهم در جامعه، یک سازمان صنعتی یا اداری انجام می‌گیرد (نوبخت، ۱۳۹۲: ۴۱) از نظر ماهیت مبتنی بر نظریه تحلیل محتوا است که طی آن موارد مرتبط از دانش مدیریت و مفاد آیات و روایات مربوط به مسائل اجتماعی قرآن کریم، خطبه‌ها نامه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه مورد تحلیل قرار گرفته است. تحلیل محتوا روش اسنادی است که هدف از آن تحلیل کمی یا کیفی محتوای متون، عکس‌ها، فیلم‌ها و سایر اشکال ارتباط شفاف، دیداری و نوشتاری می‌باشد. بر اساس این روش به‌طور عمده آیات مربوط به مسائل اجتماعی قرآن کریم و کتاب شریف نهج‌البلاغه به‌عنوان متن انتخاب گردید و با استفاده از چارچوب نظری مورد استفاده در تحقیق، موارد منطبق با آن انتخاب و دسته‌بندی شده و پیرامون آن توضیحاتی ارائه شده است. در این تحقیق از روش گردآوری اطلاعات کتاب‌خانه‌ای استفاده شده بدین‌صورت که متون و منابع مرتبط ابتدا منابع دانش مدیریت سپس متون و منابع اسلامی عمدتاً قرآن مجید آیات مربوط به مسائل اجتماعی و نهج‌البلاغه به‌صورت عام، خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها مورد کاوش قرار گرفته. مضاف بر این کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات و سایت معتبر و مرتبط با موضوع پژوهش بررسی و اطلاعات مرتبط استخراج و سپس به توصیف و تحلیل آن

پرداخته شده است. از نظر تحلیل اطلاعات در زمره‌ی تحقیقات توصیفی از نوع همبستگی است؛ زیرا درصد تبیین رابطه‌ی و تأثیرگذاری شفافیت اطلاعات بر کاهش فساد اداری و کشف‌متغیرها «علی، مداخله‌گر، پیامدی، زمینه‌ای و راهبردی» هست. تحقیقات توصیفی از نوع همبستگی یا هم‌خوانی به دنبال درک چستی و چگونگی ماهیت پدیده‌ها به منظور کسب اطلاعات از وجود رابطه بین متغیرها می‌باشند؛ اما لزوماً کشف این نسبت علی و معلولی نیست بلکه هدف تبیین و درک رابطه بین دو گروه است (حافظیان، ۱۳۹۷: ۷۸) این رابطه می‌توان همبستگی مثبت یا فقدان همبستگی و یا همبستگی منفی باشد (همان: ۷۹). روش تحلیل محتوا نه برای آزمون فرضیه که روشی برای تولید آن است (دانایی‌فرد، امامی، ۱۳۸۶: ۷۳). این تئوری برای تفسیر رفتار فرد و همچنین گروه قابل‌استفاده بوده (رازنی، عزیز، ۱۳۹۳: ۸۲) و هدف اساسی آن شناخت و درک افراد از رویدادها و وقایع در بستر خاص به منظور تولید نظام‌مند «نظریه» از «داده‌ها» با کمک اندیشه‌ی استقرایی و اکتشافی است. با توجه به نوع پژوهش جامعه تحلیلی تمام منابع مرتبط با موضوع پژوهش می‌باشد و طبعاً نمونه این پژوهش تمام منابعی است که محقق به لحاظ بضاعت علمی و موقعیتی به آن‌ها دست رسی داشته است هست

یافته‌های تحقیق

در دنیای پویا و پیچیده امروزی، سازمان‌ها خصوصی و دولتی برای حفظ و بقاء خود در موقعیت رقابتی پیوسته و مداوم ضمن ارزیابی عملکرد خویش درصد بهبود بخشیدن آن است. در این ارتباط یکی از مؤلفه‌ها و قابلیت‌ها مهم و تأثیر گزار بر بهبود عملکرد سازمان، شفافیت اطلاعات است. سازمان و اداره شفاف، مدل جدیدی از سازمان و اداره است که مبتنی بر رویه‌ها و رفتارهای سیاسی اقتصادی شکل گرفته. آزادی اطلاعات و سهولت دسترسی شهروندان به اطلاعات حوزه عمومی وجه ممیزه آن است. به عبارت دیگر شفافیت اطلاعات در ادارات سازمانی، مهم‌ترین رکن سازمان و اداره شفاف است که بر اساس آن، کارکنان، ذینفعان، مشتریان و ارباب رجوع قادرند از نحوه‌ی عملکرد مدیران ارشد سازمان، تصمیمات مهم و سیاست‌های کلان مطلع شوند؛ بنابراین دسترسی به اطلاعات در مورد سیاست‌ها و اقدامات مدیران، شفافیت و مسئولیت‌پذیری سازمانی و نیز اطمینان از مدیریت کارآمد و عاری از فساد از اجزا

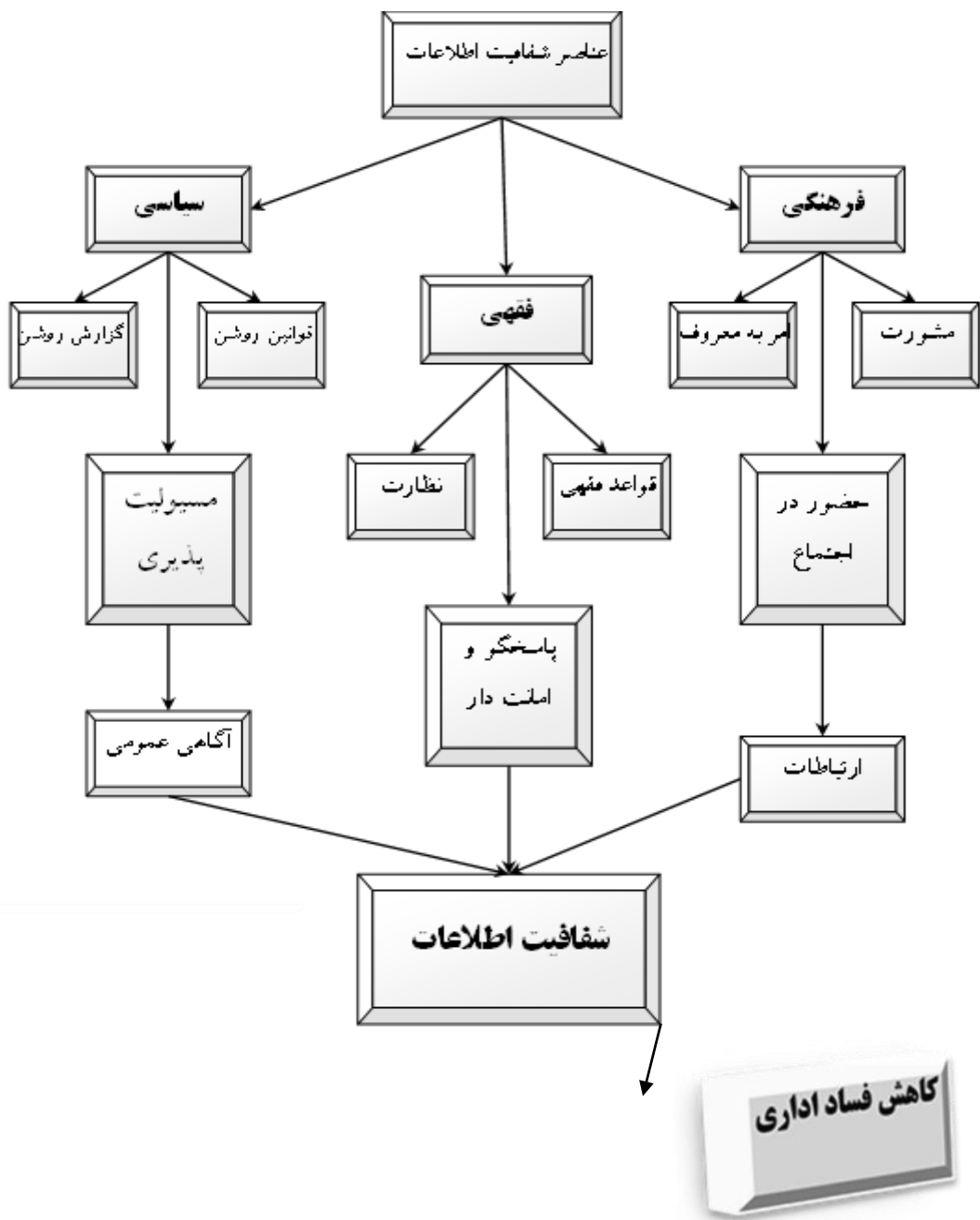

مهم شفافیت اطلاعات در فرایند مبارزه با فساد اداری است. از این جهت با اطمینان می‌توان ادعا کرد که شفافیت، یکی از مفاهیم کلیدی مطرح در مباحث مربوط به فساد و سلامت اداری هست که عبارت است از آشکار بودن مبنای تصمیمات سازمانی اداری و سازوکارهای حاکم بر توزیع قدرت و درآمد. شفافیت به‌عنوان مؤثرترین ابزار مبارزه با فساد اداری، برای استقرار اداره‌ای کارا و ایجاد سازمان و جامعه پایدار به کار می‌رود. شفافیت و شفافیت، از مقوله‌های مورد تأکید و توجه در آموزه‌های دینی نیز است. دین مبین اسلام که پست مدیریت را امانتی در دست مدیران و کارگزاران سازمانی می‌داند، نظارت بر چگونگی استفاده و نگهداری از این امانت و ضرورت پاسخگویی در قبال آن را از مسلمات مبنای سیاسی اسلام به شمار می‌آورد.

به‌هرحال طبق مطالعات انجام‌شده و یافته‌های تحقیق، شفافیت اطلاعات در فرهنگ دینی و آموزه‌های اسلامی که به‌عنوان مهم‌ترین شاخص مبارزه با فساد اداری و مؤثر در کاهش و پیشگیری از بروز فساد در سازمان‌ها و ادارات جایگاه ویژه‌ای دارد. متشکل از عناصر و مؤلفه‌های است که ضروری است مورد توجه مدیران و متولیان امور اداری و سازمانی قرار داشته باشد. در غیر این صورت اطلاعات شفاف در اختیار عموم قرار نخواهد داشت و در نتیجه فساد اداری به‌صورت لجام‌گسیخته در فضای عمومی ادارات و سازمان‌ها جولان داشته و میدان‌دار بدون مانع و رقیب خواهد بود.

عناصر دخیل در شفافیت اطلاعات طیف وسیعی را شامل می‌شود و مضاف بر برخورداری سازمان از نظام اداری سالم و کارآمد، توسعه زیرساخت‌های مؤثر برای ایجاد اداره شفاف، شایسته‌سالاری در فرایند گزینش و استخدام، حقوق مکفی و توجه به معیشت کارکنان، در دسترس بودن رسانه یا مطبوعات آزاد، برخورداری از شبکه آموزش، افزایش زمینه مشارکت افراد سازمان در امور مربوط به بهبود عملکرد و تقویت باورهای دینی و توکل و اعتماد. دارای عناصر فرهنگی، اقتصادی و فقهی است. شفافیت اطلاعات با استناد به عناصر مذکور در مبارزه با فساد اداری و پیشگیری از بروز ناهنجاری‌ها مبتنی بر فساد اداری مورد تأکید این تحقیق و پژوهش‌های مشابه است. تصویر عناصر فوق در نمودار ذیل قابل مشاهده است.

نقش شفافیت اطلاعات در کاهش فساد اداری با رویکرد اسلامی

نمودار ۱ عناصر شفافیت اطلاعات

عناصر فرهنگی شفافیت اطلاعات

مبارزه با فساد اداری هم چنان که از ساختار کارآمد سازمانی و اداری، نظام مدیریت مؤثر، شایسته‌سالاری، ارتباط اثربخش عملکرد با اهداف سازمانی تأثیر می‌پذیرد، فرهنگ عمومی، عوامل ارزشی و اجتماعی نیز نقش مهم و تعیین‌کننده دارد. مفهوم باور برخی اندیشمندان مدیریت در ارتباط علل و عوامل فرهنگی شکل‌گیری فساد اداری حاکی از این حقیقت است که ارتباط نزدیک کارکنان سازمان با ارزش‌های معنوی و اخلاقی، نگرش درست و مسئولانه‌ای کارکنان و مسئولان سازمان نسبت به کار و مسئولیت سازمانی، تقویت وجدان کاری و انضباط اجتماعی، برخورد قاطعانه با فرهنگ قدرت‌طلبی، برتری‌جویی، زیاده‌طلبی مال‌اندوزی، قبح هر نوع ناهنجاری، تخلفات و مفاسد، باور به هزینه داشتن فساد و... می‌تواند اقداماتی در جهت برخورد و مبارزه با فساد اداری باشد (خدمتی، ۱۳۹۳: ۱۲۸-۱۷۲) روشن است که این عوامل در صورت ناکافی بودن اطلاعات و غیر شفاف بود آن شکل‌گرفته تبدیل به معضل می‌شود. شاه‌کلید مبارزه با فساد اداری مطابق یافته‌های این تحقیق و آموزه‌های دینی شفافیت اطلاعات است؛ زیرا با وجود اطلاعات شفاف موارد یادشده زمینه برای عرض‌اندام نخواهد داشت؛ از این‌رو ضروری است به شفافیت اطلاعات را با استفاده از آموزه‌های اسلامی توجه لازم صورت بگیرد. عناصر فرهنگی مؤثر در شفافیت اطلاعات عبارت‌اند از:

مشورت خواهی

فرهنگ اسلامی به موضوع مشورت به‌عنوان مهم‌ترین وظیفه مدیران و رهبران دینی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی توجه ویژه نموده است و آن را از مهم‌ترین اصول عقلایی مورد تأکید و امضای شارع شمرده و در آموزه‌های دینی به‌منزله مبنا برای اصل شفافیت اطلاعات قرار داده است و مشورت خواهی از مردم در مورد تصمیم‌گیری‌های کلان مدیریتی را به‌عنوان حق اولیه و مسلم آنان یک تکلیف دینی به شمار آورده است. نتیجه آزمون‌های تجربی فراوان نیز از این امر حکایت دارد که مشورت با خردمندان در کارهای مهم از لغزش‌های پیش‌رو تا حد زیادی جلوگیری می‌کند. قرآن کریم یکی از خصلت‌های بارز مدیر مسلمان در جامعه و سازمان اسلامی را عمل و تصمیم‌گیری بر اساس مشورت در مدیریت آن جامعه و سازمان

معرفی می‌کند. (شعبانی، ۱۳۷۴: ۱۴۷) و می‌فرماید «وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸) یا فرمود: «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران: ۱۵۹) آیات مبارکه با تشویق به مشورت در سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در امور اداری و سازمانی بخصوص برای حاکم و مدیر جامعه و سازمان اسلامی، شفافیت اطلاعات را از باب شرط لازم برای مشورت دادن ضروری می‌داند؛ زیرا ارائه هرگونه مشورت تابعی اطلاعات کافی در ارتباط موضوع مورد مشورت است؛ بنابراین مشورت خواهی در امور به‌عنوان مهم‌ترین اصل از اصول مورد تأکید آموزه‌های دینی و اسلامی می‌تواند عنصر ارزشمند در فرایند شفافیت اطلاعات و در نتیجه کاهش فساد اداری باشد. مضاف بر آیات قرآنی روایات متعدد از حضرات معصومین (ع) بخصوص حضرت امیر سلام‌الله‌علیه در تأیید این مضمون وجود دارد مانند آنچه گفته شده «مَنْ اسْتَعَانَ بِذَوِي الْأَلْبَابِ سَلَكَ سَبِيلَ الرَّشَادِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۶۴۷) یا فرمایش دیگر امام علی (ع) که فرمود: «مَنْ اسْتَقْبَلَ وُجُوهَ الْأَرَاءِ عَرَفَ مَوَاقِعَ الْخَطَا» (نهج‌البلاغه، حکمت: ۱۷۳) روایات در این مورد فراوان است که به خاطر اختصار ذکر نخواهد شد.

امربه معروف

یکی دیگر از عناصر مؤثر در شفافیت اطلاعات پیاده‌سازی و پیروی از فرهنگ امربه معروف و نهی از منکر به‌عنوان تکلیف شرعی اجتماعی در جامعه و سازمان اسلامی است. قرآن کریم افراد برخوردار از این ویژگی فرهنگی را به‌عنوان بهترین افراد امت آل عمران: معرفی ۱۰۴ یا این خصلت را یکی اوصاف مؤمنان (توبه: ۷۱) برشمرده است که در تنظیم حیات اجتماعی مسلمانان نقش اساسی دارد و قرآن با تأکید بر روابط متقابل فرد و جامعه، مسلمین را مسئول پاکیزه نگه‌داشتن جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند می‌داند. بدیهی است که بکار بستن امربه معروف در جامعه و سازمان تابعی اطلاعات دقیق، شفاف و شناخت روشمند معروف از منکر است. احیا فرهنگ امربه معروف و نهی از منکر اگرچه بدون واسطه کاهش فساد را به دنبال دارد؛ لکن از این جهت که منوط به شفافیت اطلاعات است نیز منجر به کاهش فساد اداری می‌شود.

حضور در اجتماع

حضور متولیان امور، حاکمان و مدیران در اجتماع، میانه و قابل دسترسی مردم در شرایط مختلف از عناصری است که در فرایند شفافیت اطلاعات منجر به کاهش فساد اداری تأثیر فراوان دارد. همان‌گونه که امام علی (ع) در رهنمودهای مدیریتی خویش خطاب به مالک اشتر فرمودند: **وَاجْعَلْ لِدَوَى الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْمًا تُفَرِّغُ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ، وَتَجْلِسُ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا، فَتَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ، وَتُقْعَدُ عَنْهُمْ جُنْدَكَ وَأَعْوَانَكَ مِنْ أَحْرَاسِكَ وَشُرَطِكَ، حَتَّى يُكَلِّمَكَ مُتَكَلِّمُهُمْ غَيْرَ مُتَتَعِّعٍ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي غَيْرِ مَوْطِنٍ: «لَنْ تُقَدَّسَ أُمَّةٌ لَا يُؤْخَذُ لِلضَّعِيفِ فِيهَا حَقُّهُ مِنَ الْقَوَى غَيْرَ مُتَتَعِّعٍ»** (نهج‌البلاغه: نامه ۵۳) مالک بخشی از وقت خویش را در اختیار کسانی اختصاص بده که به تو نیاز دارند و می‌خواهند شخصاً به امورشان رسیدگی کنی، در مجلس عمومی با آنان بنشین و در برابر خدای که تو را آفریده فروتن باش، سربازان، یاران و نگهبانان خود را از سر راهشان دور کن تا نماینده و سخنگوی آنان بدون اضطراب با تو سخن بگویند. حضرت در دستور دیگری به ایشان توصیه می‌کند که خود را از مردم پنهان نکند و میان خود و مردم مانعی قرار ندهد: **«فَلَا تُطَوِّلَنَّ احْتِجَابَكَ عَنْ رَعِيَّتِكَ، فَإِنَّ احْتِجَابَ الْوَلَاةِ عَنِ الرَّعِيَّةِ شُعْبَةٌ مِنَ الضِّيْقِ، وَقَلَّةُ عِلْمٍ بِالْأُمُورِ؛ وَالْإِحْتِجَابُ مِنْهُمْ يَقْطَعُ عَنْهُمْ عِلْمَ مَا احْتَجَبُوا دُونَهُ، فَيَصْغُرُ عِنْدَهُمُ الْكَبِيرُ وَيَعْظُمُ الصَّغِيرُ، وَيَقْبَحُ الْحَسَنُ وَيَحْسُنُ الْقَبِيحُ، وَيَشَابُ الْحَقُّ بِالْبَاطِلِ؛ وَإِنَّمَا الْوَالِي بَشَرٌ لَا يَعْرِفُ مَا تَوَارَى عَنْهُ النَّاسُ بِهِ مِنَ الْأُمُورِ،»** (نهج‌البلاغه: نامه ۵۳) یعنی در میان مردم باش، کمتر خود را در اندرون خانه خود از مردم پنهان کن، حاجب و دربان ترا از مردم جدا نکند، بلکه خودت را در معرض ملاقات و تماس مردم قرار بده تا ضعیفان و بیچارگان بتوانند نیازمندی‌ها و شکایت خود را بن گوش تو برسانند و تو نیز از جریان مور بی‌اطلاع نمایی؛ بنابراین در میان مردم بودن سبب دسترسی به اطلاعات بدون واسطه می‌شود و قطعاً در کاهش فساد اداری نقش مؤثری دارد.

ارتباط صمیمی

به نظر می‌رسد ارتباطات مهم‌ترین عنصر هماهنگی و انسجام‌بخشی در هر سازمان است. بدون ارتباطات سازمان تنها مجموعه‌ای از افراد، کارکنان، مواد و فرایندهای

غیرکاربردی و بلااستفاده خواهد بود. علاوه بر این که اثربخشی سازمانی و بهره‌وری آن به شیوه و کیفیت ارتباط آن وابسته است؛ بنابراین کارمندان و مدیران ناگزیر از ارتباط با مافوقان و زیردستان خواهد بود به گونه که اغلب اوقات اثربخش و مفید آنان صرف برقراری ارتباط می‌شود؛ از این روست که سهولت در هماهنگ‌سازی، مهم‌ترین و اصلی‌ترین عاملی است که تمام واحدهایی اصلی، فرعی، فرایندها، سیستم‌ها و مؤلفه‌ها فرهنگ جامعه و سازمان را به هم مرتبط می‌سازد و به‌عنوان شالوده و مبنای اصلی مطرح می‌شود. به‌علاوه اینکه سازمان‌ها برای بقا در محیط، رشد و بالنده خود به ارتباطات نیاز مبرم دارند و اغلب موفقیت‌ها از طریق ارتباط با مافوق، اجرا دقیق سیاست‌ها، دستورات و گزارش دهی به‌موقع کارمندان حاصل می‌شود. جالب است که از نظر دانشمندان مدیریت و سازمان، فقدان ارتباطات در سازمان مساوی با مرگ آن تلقی شده است. (مهديه، ۱۳۹۳: ۸)؛ بنابراین انسجام‌بخشی و هماهنگ‌سازی میان واحدهای سازمانی از طریق کشف اطلاعات ارزشمند از محیط داخلی و خارجی که تنها از معبر ارتباطات ممکن است و باعث رشد، تکامل و بهره‌وری در سازمان می‌شود به‌عنوان مهم‌ترین مبنای نظری ارتباط مدنظر قرار گرفته است. متفکران رفتار سازمانی و ارتباطات، بر این باورند که اغلب نارسایی‌ها، مسائل و مشکلات حاکم و موجود در سازمان‌ها، از بافت نادرست شبکه ارتباطی و عدم توجه به ظرافتهایی ارتباطات سازمانی ناشی می‌شود. (فرهنگی: ۱۳۷۸)

در منابع دینی بخصوص سیره و رفتار مدیریتی امیرالمؤمنین (ع) همه‌ای آنچه در زمان مدیران و زمامداران ستمگر نهادینه شده و تبدیل به فرهنگ حکومت شده بود کنار گذاشته شد؛ از همین روی حضرت در شیوه‌ای مدیریتی خویش به تعیین رابطه‌ای صحیح مدیران با مردم اهمیت می‌داد؛ چراکه از منظر ایشان نوع ارتباط مردم و مدیر دوسویه و بر اساس نظام حقوقی مشخص تعریف شده است؛ لذا حضرت به مالک دستور می‌دهد از پیچیده نمودن امور پرهیز نموده درصدد ایجاد ارتباط مستقیم با مردم و درنهایت تحقق شفافیت اطلاعات در امور حکومت باشد (نهج‌البلاغه، نامه: ۵۳)؛ بنابراین ارتباط مستقیم با مردم و زیردستان یک از عناصر مهم در تحقق شفافیت اطلاعات و در نتیجه کاهش فساد اداری است.

عناصر سیاسی شفافیت اطلاعات

شفافیت اطلاعات در هر سازمانی امر مهم و یکی از عناصر محوری و جدایی‌ناپذیر در اداره‌ای سازمان به شمار می‌آید. این اصل دارای آثار فراوانی سیاسی و اجتماعی است که سازمان‌ها نمی‌توانند نسبت به آن بی‌تفاوت باشند. آثار شفافیت اطلاعات بسته به عناصر دخیل در آن متفاوت است و می‌تواند به صورت جداگانه مورد ارزیابی قرار داده شود. مؤلفه‌های ذیل عناصر سیاسی شفافیت اطلاعات است.

مسئولیت‌پذیری

بدون تردید عمل کردن انسان به مسئولیت‌های خویش در قبال رخدادها و مسائل مختلف فردی و اجتماعی جزء فضائل مورد تأکید هم عرف انسانی و هم شریعت الهی است. فراوان مشاهده می‌شود که افراد مسئولیت شناس در جوامع بشری مورد تکریم و تمجید نوع مردم بدون در نظر داشت اعتقادات و ارزش‌های مورد قبول ایشان، قرار می‌گیرد. از طرف مطابق آموزه‌های دینی و ارزش‌های اسلامی که نظام حق‌گرا و تکلف مداراست، شناخت مسئولیت‌ها و عمل بدان‌ها بخصوص مسئولیت‌های اداری و سازمانی از اهمیت فوق‌العاده مهم برخوردار است. مطابق بیان قرآن کریم (امت) جامعه بسان موجود زنده‌ای دارای روح، وجدان، شعور، اراده و خواست ویژه است؛ از این حقیقت در موارد مختلف و به مناسبت در آیات فراوان اهمیت مسئولیت‌پذیری را بیا نموده است. به‌عنوان مثال «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ. (مائده: ۱)» و «وَأَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ. (بقره: ۴۰)» و «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا. (اسراء: ۳۴)» و نیز در مورد دیگر به داشتن مسئولیت برای انسان تأکید دارد (أَ يَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى. قیامت: ۳۶) از طرف قبول مسئولیت برای انسان به بار سنگین تشبیه شده است. (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى. فاطر: ۱۸) این آیه مبارکه به این حقیقت اشاره دارد که این بار سنگین را احدی جز خود انسان به دوش نمی‌کشد (مکارم شیرازی، ۱۳۶۶: ۲۲۴) مسئولیت‌پذیری در بیان قرآن از چنان اهمیتی برخوردار است که در بسیاری از تفاسیر از امانت الهی به همان تعهد و مسئولیت‌پذیری تعبیر شده است. (أَنَا عَرْضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا

الْأَنْسَنُ نُهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. احزاب: ۷۲) باوجود این همه اهمیت که مسئولیت و مسئولیت‌پذیری به شکل عام در عرف انسانی و ارزش‌های دینی دارد و از گذشته‌های دور مورد توجه و عنایت فراوان بوده است. بی‌شک تحلیل مسئولیت اجتماعی با استفاده از کارآمدی او در اثربخشی سازمانی با نگاه دینی و اسلامی اهمیت مضاعف دارد. ناگفته پیداست که قبول مسئولیت فرع و تابعی اطلاعات کافی در مورد متعلق و مصداق مسئولیت است. مدیر زمانی می‌تواند مسؤولیت خویش درست به انجام برساند که اطلاعات لازم را داشته باشد و مردم و ارباب در صورت می‌تواند مدیران را مورد پرسش قرار دهند که نسبت به وظایف و مسؤولیت‌ها آن اطلاعات ضروری را داشته باشد؛ بنابراین مسئولیت پذیر بودن تابعی داشتن اطلاعات شفاف است که موجب کاهش فساد اداری خواهد شد

آگاهی عمومی

آگاهی عمومی از جریان امور و تصمیمات اداری و سازمانی از مهم‌ترین حقوق اساسی افراد جامعه و سازمان است و بر این پیش‌فرض اساسی مبتنی است که انسان‌ها موجودات خردمند، دارای قوه داوری و انتخاب و قادر به تشخیص مصالح خویش هستند؛ بر این اساس رفتار قیّم مآبانه و همراه با مخفی‌کاری با این آن در تضاد است. (پدرام، ۱۳۸۱: ۸۷)؛ بنابراین یکی از عناصر مطرح در فرایند شفافیت اطلاعات را می‌توان آگاهی عمومی و دانستن به‌عنوان حق شهروندی مردم در جامعه و کارمندان در سازمان دانست. قرآن کریم به‌عنوان منبع دستورالعمل زندگی اجتماعی و سازمانی، آگاهی بخشی را بزرگ‌ترین هدف انبیا الهی شمرده است. (آل‌عمران: ۱۶۴) انسان بدون آگاهی درگیر جهالت است. تنها در پرتو آگاهی می‌تواند در مسیر هدایت گام نهاده و از امتیازات فراوان آن بهره‌مند شود. چنانچه خود قرآن بشر را به فراگیری دانش انبیا الهی و حجت‌های خویش توصیه می‌کند. (انبیا: ۷) این مهم در سیره نبوی نیز مورد توجه قرار گرفته است. مطابق نقل تاریخ حضرت هنگام ترک مکه به‌قصد مسافرت در نامه اداره شهر را به عتاب بن اسید که جوانی خردمندی بود سپرد. (سبحانی، ۱۳۶۳: ۳۵۰-۳۶۹) حضرت در نامه همراه با انتصاب ایشان فضایل ایشان را برشمردن و مبنای تصمیم خوش را در معرض افکار عمومی قرار دادند تا همه متوجه باشند که انتصاب این جوان ضابطه‌مند و مبتنی بر شایستگی

وی بوده است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۱۲۳) امام علی (ع) در مورد شفافیت اطلاعات خطاب به فرماندهان سپاه خویش فرمودند: «لَا أُحْتَجَزُ دُونَكُمْ سِرًّا إِلَّا فِي حَرْبٍ» (نهج البلاغه: نامه ۵۰) آگاه باشید حق شما بر من آن است که جز اسرار جنگی هیچ رازی را و هیچ اطلاعاتی را از شما پنهان ندارم؛ بنابراین لازم است بستر اطلاع‌رسانی شفاف در جامعه و سازمان فراهم باشد و تصمیمات کلان سازمانی اجتماعی به صورت شفاف در اختیار مردم قرار بگیرد و از طریق شفافیت اطلاعات بستر فساد اداری از سامان و ادارات دولتی و خصوصی برچیده شود.

ارائه به موقع اخبار و اطلاعات به مردم

یکی دیگر از عناصر شفافیت اطلاعات ارائه به موقع اخبار و رویدادها و تصمیمات حکومتی و سازمانی به مردم است که به این وسیله از یک طرف حق مردم که عهده مدیران، حاکمان و تصمیم‌گیرندگان است ادا می‌شود و از طرف دیگر زمینه و بستر هرگونه سوءبرداشت و احیاناً کج‌فهمی از میان برداشته می‌شود. چنانچه امام علی (ع) به مالک اشتر دستور فرمودند: «إِنْ ظَنَنْتَ الرَّعِيَّةَ بِكَ حَيْفًا فَأَصْحِرْ لَهُمْ بَعْدُ رِكَ وَ اَعْدِلْ (و اعزل) عنك ظنونهم بإصْحارِكَ، فَإِنَّ فِي ذَلِكَ رِيَاضَةً مِنْكَ لِنَفْسِكَ وَ رِفْقًا بِرَعِيَّتِكَ» (نهج البلاغه، نامه: ۵۳) هرگاه رعیت بر تو بدگمان گردد، عذر خویش با آنان آشکارا در بیان بگذار و با این کار از بدگمانی نجاتشان ده امام (ع) حتی در مورد سکوت خویش در قبال غصب حق خلافتش نیز اطلاعات شفاف و روشن ارائه نموده است آنگاه که فرمود: «فَنظَرْتُ فَإِذَا لَيْسَ لِي مُعِينٌ إِلَّا أَهْلُ بَيْتِي، فَضَنَنْتُ بِهِمْ عَنِ الْمَوْتِ وَ أَعْضَيْتُ عَلَى الْفَدَى وَ شَرِبْتُ عَلَى الشَّجَا، وَ صَبَرْتُ عَلَى أَخْذِ الْكُظْمِ وَ عَلَى أَمْرٍ مِنْ طَعْمِ الْعُلُقْمِ.» (نهج البلاغه، خطبه: ۲۶) بعد از رحلت نبی مکرم اسلام (ص) و بی‌وفایی یاران و شاهدان، به اطراف خود نظر افگندم برای خود یآوری برای ستاندن حق حاکمیت خویش جز اهلیت خود ندیدم که اگر به یاری خود فراخوانشان کشته خواهند شد؛ از این رو به مرگ آنان رضایت ندادم؛ و چشم پر از خار و خاشاک را به‌ناچار بر این ستم فروبستم و با گلوی که استخوان شکسته در آن گیر کرده بود جام تلخ حوادث را نوشیدم و خشم خویش فروخوردم و بر نوشیدن جام تلخ‌تر از گیاه حنظل، شکیبایی کردم. این اطلاع‌رسانی دقیق به این دلیل صورت می‌گیرد که حضرت جایز نمی‌دانند این مسئله مهم که ممکن است باعث ایجاد شبهه در جامعه و

نقش شفافیت اطلاعات در کاهش فساد اداری با رویکرد اسلامی

میان امت اسلامی شود از آنان مخفی بماند. در حقیقت ارائه این اطلاعات را حق مردم می‌دانند؛ بنابراین اطلاعات دقیق را به‌موقع در اختیار مردم قرار دادن منجر به شفافیت اطلاعات می‌شود و درنهایت دامنه گسترش فساد اداری را تا حد زیادی کاهش می‌دهد

واضح بودن قوانین و مقررات

یکی از مؤثرترین عناصر شفافیت اطلاعات، واضح و روشن بودن قوانین، مقررات و رویه‌های اجرای در جامعه و سازمان است اهمیت این امر از آن جهت است که از یک طرف آگاهی از قوانین و مقررات حق مردم و افراد شاغل در سازمان است و از طرف وجود قوانین مبهم باعث تفاسیر متعدد و سوءاستفاده از آن توسط صاحبان قدرت خواه شد در نتیجه به اشاعه و گسترش فساد در سازمان و جامعه می‌انجامد. در نقطه مقابل به هراندازه بر روشنی وضوح قوانین و مقررات افزوده شود به همان اندازه از فساد اداری پیشگیری خواهد شد. قرآن کریم قوانین و مقررات که پیامتان الهی و صاحبان شریعت به آن مصلح شده‌اند را قوانین و مقررات بین و واضح نام‌گذاری نموده فرموده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ» (حدید: ۲۵). از این رو قوانین و مقررات واضح شفاف اطلاعات در جامعه و سازمان را باعث می‌شود. با وجود جریانات اطلاعات شفاف در سازمان و جامعه فساد اداری روند نزولی و کاهش خواهد داشت. از فاکتورها و عناصر تأثیرگذار بر شفافیت اطلاعات می‌توان به روشن بودن گزارش‌های ارائه‌شده، روشن بودن اطلاعات افشاشده و روشن بودن گزارش‌های مدیریتی اشاره نمود که مربوط به سطوح شفافیت است به‌هر حال گزارش دهی روشن، افشا اطلاعات واضح و دقیق و گزارش مدیریتی به‌موقع می‌تواند به شفافیت اطلاعات کمک نموده منجر به کاهش فساد اداری شود.

عناصر فقهی شفافیت اطلاعات

در آموزه‌های فقهی، مصالحی همچون: جلوگیری از فساد مدیران و کارمندان، حفاظت از دارایی‌های عمومی، افزایش اعتماد عمومی شهروندان به دستگاه‌های اجرایی و افزایش جامعه‌پذیری سیاسی که عقل، مستقلاً و بدون انضمام دلیل شرعی حکم به مطلوبیت آن‌ها می‌دهد، همگی مترتب بر عواملی از جمله: شفافیت اطلاعات است. برای به دست آوردن این مصالح فرقی بین مدیران و کارمندان وجود ندارد،

از این جهت خود شفافیت اطلاعات هم دارای مطلوبیت می‌شود. به همین دلیل است که سیره عقلا در تمام عالم بر چنین امری مستقر شده است. بدیهی است که عناصر فقهی دخیل در فرایند شفافیت اطلاعات طیف وسیعی از مقوله‌های علمی را شامل می‌شود آنچه در پی می‌آید مختصر از این مقولات است.

پاسخگویی

پاسخگویی به‌عنوان یک امر حیاتی برای مدیران موفق مطلوبیت غیرقابل‌انکار دارد. هدف اصلی و خواستگاه اولیه آن دوری از استبداد و روی آوردن به مشروعیت است که از طریق افزایش شفافیت اطلاعات رویه‌های اداری را نه تنها در بخش دولتی بلکه در بخش خصوصی و سازمان‌های مرتبط با جامعه اصلاح نموده رضایت‌مندی اجتماعی را در پی دارد و سبب کاهش فساد اداری می‌شود؛ بنابراین پاسخگویی مدیران و مسئولان یک حقیقت اسلامی و حق مردم است. مسئولیت مدیر و کارگزار در کشور اسلامی ایجاب می‌کند که وی درباره‌ی مسائل حوزه‌ی مسئولیت خود برای مردم توضیح دهید.

الگوی موفق در این مورد امام علی (ع) است حضرت بر اساس معارف الهی حکومت خود را به‌گونه‌ای طراحی کرده بود که مردم حق اظهارنظر داشتند و به‌راحتی حقوق خود را از مسؤولین مطالبه می‌نمودند و خود ساعتی از روز را برای رسیدگی به امور و شکایات مردم اختصاص می‌داد و بدین منظور بیت القصد را در کوفه بنا کرد تا مردم در آن بدون واسطه با مولا و حاکم خویش به گفتگو بنشینند و به فرمانداران خود توصیه می‌کرد که صبح و عصر برای رسیدگی به امور مردم بشتابند و به پرسش‌های مردم بدون واسطه پاسخ دهند، چنانکه به ابن عباس فرماندار مکه تأکید فرمودند: صبح و شامت را اختصاص به مردم بده و با آنان به گفتگو بنشین، بین تو و مردم پیام‌رسانی جز زبانت و دربانی جز چهره‌ات نباشد و نیازمندی را از دیدارت محروم مکن. (نهج‌البلاغه، نامه: ۶۷) او همچنین با فرستادن نمایندگان ویژه مثل اسامه و مالک به میان مردم و ارسال نامه برای مردم در شهرهای مختلف، سعی داشت تا سنت پاسخگویی و ارتباط مستقیم بین مردم و مسؤولین را رواج دهد و به کارگزاران خود پیام‌وزد وفادار نسبت به مردم و پایبند نسبت به عهده‌های خویش در قبال آن‌ها بمانند. خطاب به مالک اشتر تأکید نمود:

قسمتی از امور است که باید خودت به انجام آن‌ها برخیزی از جمله، پاسخ دادن به کارگزاران دولت، آنجا که منشیانت از پاسخ گوئی ناتوان‌اند و نیز جواب دادن به حاجات و مطالبات مردم، در همان روزی که حاجاتشان به تو می‌رسد و پاسخ به آن همکارانت را تنگ‌دل و ناراحت می‌کند، پس برنامه هرروز را در همان روز انجام بده (نهج‌البلاغه، نامه: ۵۳)؛ بنابراین پاسخگویی به موقع و مطابق نیاز شفافیت اطلاعات را به ارمغان آورده و از این مسیر منجر به کاهش فساد اداری می‌شود.

امانت‌داری

نگاه امانی داشتن به پست و جایگاه اجتماعی و سازمانی یکی ارزش‌های مورد تأکید در آموزه‌های دینی بلکه مطابق نظر برخی اندیشمندان از بدیهیات و ضروریات است. رجوع حقیقت سلطنت اسلامی، بلکه در جمیع شرایع و ادیان به باب امانت و ولایت احد مشترکین در حقوق مشترک نوعیه، بدون هیچ مزیت برای شخص متصدی، از اظهر ضروریات دین اسلام و بلکه تمام شرایع و ادیان است (نائینی، ۱۴۲۴، ج ۱: ۷۱) امام علی (ع) در فرمایشی فرمودند: بر امام است بر طبق آنچه خدا نازل فرمود، حکم کند؛ و امانتی که به او سپرده، ادا نماید؛ و هرگاه چنین کند، بر مردم است که فرمان خدا را بشنوند و او را اطاعت نمایند و دعوتش را اجابت کنند. (نهج‌البلاغه، حکمت: ۱۳۱) نگاه امانی به قدرت و پست مدیریت شفافیت اطلاعات را به دنبال دارد و شفافیت اطلاعات باعث کاهش فساد اداری می‌شود.

قواعد فقهی

از اهداف اساسی ایجاد سازمانی مبتنی بر قواعد دینی، اقامه عدالت و مبارزه با ظلم و فساد است: بر همین اساس، شفافیت از باب مقابله با ظلم و گسترش عدالت ضرورت می‌یابد و به بیان روشن‌تر، این شیوه نظارتی، نه اینکه مقدمه مبارزه با فساد باشد، بلکه به موجب تبعاتی که دارد، به خودی‌خود راهی برای مبارزه با برخی مظاهر فساد و ظلم محسوب می‌شود. از طرفی قواعد فقهی متعددی سعی در تسهیل این هدف دارد که فهرست‌وار اشاره می‌شود؛ مانند قاعده مصلحت، مدیر سازمان اسلامی بعد از مشورت با کارشناسان و تشخیص سودمند بودن نوع فرآیند نظارتی، قادر خواهد بود مجوز دسترسی آزاد کارمندان به اطلاعات را صادر نماید. قاعده حفظ

نظام، قاعده لا ضرر و قاعده اقامه عدالت در سازمان و جامعه و ... سبب شفافیت اطلاعات و کاهش فساد اداری خواهد شد.

نظارت و کنترل کارگزاران

نظارت و کنترل در امر مدیریت مؤلفه دیگری است که در هر سازمان و اداره‌ای اجتناب‌ناپذیر است؛ زیرا اگر در تشکیلاتی نظارت و کنترل صورت نپذیرد دچار هرج و مرج می‌شود و به اهداف از پیش تعیین‌شده، از جمله شفافیت در امور دست نخواهد یافت. بر این اساس نظارت، از اصلی‌ترین وظایف حاکم اسلامی در عرصه‌های مختلف حکومت برای ارزیابی از عملکرد و برنامه‌های دستگاه‌های زیرمجموعه و بازیابی نقاط قوت و ضعف آنان می‌باشد. از این رو در حکومت علوی، نظارت یک اصل بنیادی در نظام اجتماعی شمرده شده و حکومت پویا و ملت آگاه را بر این امر مهم فراخوانده و نتایج آن را، اصلاح امور، پاک‌سازی نظام، تنبیه متخلفان، دلگرمی مردم، امیدواری ملت و همبستگی و پیوند ملت و امام می‌داند؛ لذا امام علی (ع) هنگامی که خلافت را به اصرار مردم پذیرفت، صراحتاً مردم را برای نظارت بر عملکرد خود دعوت کرد و حق نظارتشان را به رسمیت شناخت و فرمود: «خلافت شمارا خوش نداشتم اما اصرار کردید که خلیفه شما باشم. بدانید که بی‌نظر کلیدهای اموال شما با من است اما بی‌نظر شما یک‌درهم از آن نمی‌گیرم؛ رضایت می‌دهید؟» (طبری، ۲۳۲۸: ۱۳۵۲)؛ و به‌طور آشکارا مردم را به‌عنوان ناظر بر کارکرد کارگزاران معرفی کرد و خطاب به مردم هر منطقه فرمود: «اگر حاکم شما خلافتی مرتکب شد، او را اطاعت نکرده و مراتب را گزارش دهید (مفید، ۴۲۰: ۱۴۱۶)

نظارت قاطع و بدون مسامحه

در امر نظارت و کنترل، نباید هیچ‌گونه اغمازی در کار باشد؛ زیرا نظارت تنها بر امور سطوح پایین کارکنان نظام و سازمان کارساز نیست، بلکه باید در تمام سطوح، این امر خطیر بدون هیچ‌گونه ملاحظه‌ای انجام شود و اگر خلاف، ظلمی یا سستی در اجرای امور مشاهده گردید، با صراحت و قاطعیت تمام، رسیدگی شود همان‌گونه که امام علی (ع) بر کارهای امیران و کارمندان خویش نظارت می‌کرد و دخل و خرج آن‌ها را محاسبه می‌فرمود و هنگامی که به خیانت شخصی از آنان پی می‌برد، بی‌درنگ وی را عزل کرده اموالی را که اختلاس کرده بود، پس می‌گرفت. لذا وقتی متوجه شد که

یکی از کارگزاران آن حضرت مقداری از اموال مسلمانان را برای استفاده شخصی برداشته، به وی چنین نوشت: «بَلَّغْنِي عَنْكَ أَمْرًا إِنْ كُنْتَ فَعَلْتَهُ فَقَدْ أَسْخَطْتَ إِلَهَكَ وَ عَصَيْتَ إِمَامَكَ؛ أَنْكَ تَقْسِمُ فِيَّ الْمُسْلِمِينَ الَّذِينَ حَازَتْهُ رِمَاحُهُمْ وَ خِيُولُهُمْ وَ أَرِيقتُ عَلَيْهِ دِمَاؤُهُمْ فِيمَنْ اعْتَمَكَ مِنْ أَعْرَابِ قَوْمِكَ» (نهج البلاغه، نامه: ۴۳) گزارشی از تو به من دادند که اگر چنان کرده باشی، خدای خود را به خشم آورده‌ای و امام خویش را نافرمانی کرده‌ای، خبر رسید که تو غنیمت مسلمانان را که نیزه‌ها و اسب‌هایشان گردآورده و با ریخته شدن خون‌هایشان به دست آمده، به اعرابی که خویشاوندان تواند و تو را برگزیدند، می‌بخشی. در عهدنامه مالک اشتر نیز به این وظیفه مهم اداری حکومتی چنین سفارش می‌فرماید: «وَأَبْعَثِ الْعِيُونَ مِنْ أَهْلِ الصِّدْقِ وَالْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ، فَإِنَّ تَعَاهُدَكَ فِي السَّرِّ لَأُورِهِمْ حَدْوَةَ لَهُمْ عَلَى اسْتِعْمَالِ الْإِنَاءِ، وَالرَّفْقِ بِالرَّعِيَّةِ» (نهج البلاغه، نامه: ۵۳) رفتار کارگزاران را بررسی کن و جاسوسانی راست‌گو و وفای‌پیشه بر آنان بگمار که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانت‌داری و مهربانی با رعیت خواهد بود؛ بنابراین، نظارت عامل مساعدی برای پیشرفت و واداشتن افراد به حرکت و اخلاص و بروز و ظهور شفافیت در کارها و تحقق عدالت فردی و اجتماعی و کاهش فساد اداری است.

نظارت منصفانه و بدون تبعیض

امر نظارت و کنترل، لازم است بدون هیچ‌گونه تبعیضی به اجرا دربیاید در غیر این صورت نه تنها شفافیت محقق نخواهد شد، بلکه خود بستری برای رانت و فساد ایجاد خواهد کرد. امام علی (ع) با توجه به این مهم به مالک اشتر سفارش می‌کند تا در امر نظارت تبعیض بین نزدیکان خویش با دیگران قائل نشود و مساوات و عدالت را برای همه جاری سازد. این دقت حضرت بیانگر این مسئله است که انسان‌ها معمولاً در برخورد با نزدیکان دچار تبعیض می‌شوند. لذا برای پیشگیری از این امر می‌فرماید: «فَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ بَسَطَ يَدَهُ إِلَى خِيَانَةٍ اجْتَمَعَتْ بِهَا عَلَيْهِ عِنْدَكَ أَخْبَارُ عِيُونِكَ، اِكْتَفَيْتَ بِذَلِكَ شَاهِدًا، فَبَسَطْتَ عَلَيْهِ الْعُقُوبَةَ فِي بَدَنِهِ، وَأَخَذْتَهُ بِمَا أَصَابَ مِنْ عَمَلِهِ» (نهج البلاغه، نامه: ۵۳) و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تأیید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کرده او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر؛ بنابراین رعایت و اجرای شدن اصل

نظارت و کنترل موجب می‌شود که اگر انحرافی در مسیر دستیابی به هدف رخ دهد، شناسایی‌شده و تلاش به‌منظور رفع آن انجام شود. (شاه‌آبادی و زرین نعل، ۱۶: ۱۳۹۴) که اگر این اصل به‌طور اصولی و دقیق انجام شود اثرات مثبت آن مانند شفافیت اطلاعات در جامعه و زندگی افراد آن به‌ظهور خواهد رسید و دیگر کسی جرئت نخواهد کرد که برخلاف نظام و قانون عمل نموده و با این کار ناشایست خویش، نظام و یا سازمان را در رسیدن به هدف تعریف‌شده با مشکل مواجه نماید.

نتیجه تحقیق

شفافیت اطلاعات در ادارات و سازمان‌ها امر بایسته و فوق‌العاده بااهمیت است و در مبارزه با فساد اداری جایگاه کم نظری دارد. در این مقاله عناصر شفافیت اطلاعات با استفاده از رویکرد دینی و اسلامی مورد بررسی قرار گرفته و نتایج ذیل به دست آمد عناصر متعددی فرهنگی، ساسی و فقهی بر شفافیت اطلاعات و در نهایت کاهش فساد اداری تأثیرگذار است.

عناصر فرهنگی مانند مشورت خواهی، امر به معروف و نهی از منکر، حضور در اجتماع و داشتن ارتباط صمیمی با افراد، کارکنان و همکاران سازمانی. امام علی (ع) در به‌منظور تحقق شفافیت اطلاعات همواره در گسترش فرهنگ مشورت و توجه دادن مردم و جامعه به این امر مهم تلاش می‌کرد. اهمیت مشورت در نگاه امام علی (ع) به اندازه‌ای است که حتی شخص خود را نیز بی‌نیاز از آن نمی‌داند. در رفتار مدیریتی حضرت مشورت نه وسیله‌ای برای آگاهی و دانایی ناآگاهان که ابزار مهمی آگاهان و خردمندان برای تصمیم‌گیری درست‌تر و استفاده حداکثری از فرصت‌ها برای دسترسی به اهداف تعریف‌شده سازمان و حکومت است.

ارتباط صمیمی و مستمر مدیر سازمان و حاکم جامعه با کارکنان و شهروندان در تحقق شفافیت اطلاعات نقش مهم دارد و باعث می‌شود مدیریت سازمان و حاکمیت بدون واسطه با واقعیات موجود مواجه شوند و برای برون‌رفت از مشکلات موجود با استفاده از حضور در اجتماع، امر به معروف و نهی از منکر به‌موقع چاره‌اندیشی نمایند.

یکی دیگر از عناصر مؤثر در تحقق شفافیت اطلاعات، پاسخگویی است؛ از این روز هر فردی در قبال مسئولیت که به عهده دارد باید پاسخگو باشد. در فرهنگ دینی و اسلامی پاسخگویی بهترین سازگاری برای مهار قدرت معرفی‌شده است که ایجاد

شفافیت اطلاعات به عملکرد بهتر مدیریت مؤثر می‌انجامد؛ از این رو امام علی (ع) حکومت و سازمان اسلامی را نه سلطه‌گر که پاسخگو معرفی نموده است و قلمرو پاسخگویی را نیز به تمام جنبه‌ها همراه با امانت‌داری کامل تسری داده است.

از عناصر شفافیت اطلاعات، نظارت و کنترل است. وجود نهاد نظارتی برای جلوگیری از هرج و مرج و تسهیل دسترسی به اهداف تعریف‌شده در هر سازمان امر اجتناب‌ناپذیر است؛ از این رو نظارت و کنترل از اصلی‌ترین وظایف حاکم جامعه دینی و مدیری سازمان اسلامی در عرصه‌های مختلف برای ارزیابی عملکرد و برنامه‌های دستگاه‌های زیرمجموعه و نیز اطلاعات از نقاط قوت و ضعف آنان هست. به همین دلیل است که در نهج البلاغه امام (ع) از نظارت به‌عنوان یک اصل بنیادی در نظام اجتماعی پویا و آگاه یاد نموده و همگان به این امر مهم فراخوانده است و البته نتایج مانند اصلاح امور، پاکیزه سازی نظام، تنبیه متخلفان، دلگرمی و امیدواری ذینفعان و پیوند و همبستگی میان مردم، کارکنان و مدیران را برای آن برشمرده است. البته نظارت از طرف کارگزاران باید قاطع، بدون مسامحه و نیز شفاف و بدون تبعیض باشد.

از بعد سیاسی ارائه اخبار و اطلاعات به‌موقع به شهروندان و افراد سازمان از عناصر اساسی شمرده شده است. با ارائه اطلاعات، تبعیت آگاهانه و همراه با تعقل شهروندان و کارمندان که مورد تأکید آموزه‌های دینی است شکل خواهد گرفت و شفافیت اطلاعات محقق خواهد شد. این مهم در منابع مختلف دینی از جمله نهج البلاغه به‌عنوان یک منظومه اسلامی به‌علاوه موارد دیگر مانند آگاهی عمومی، مسئولیت‌پذیری، روشن بودن قوانین و مقررات و نیز روشن بودن انواع گزارش‌های ارائه‌شده، مورد تأکید قرار گرفته است.

پیشنهادات تحقیق

در خاتمه این تحقیق نقش رفتار شهروندی در کاهش فساد اداری با رویکرد اسلامی به‌عنوان یک موضوع پژوهشی بکر خدمت اندیشمندان و پژوهشگران ارجمند پیشنهاد می‌گردد. رفتار شهروندی یا اقداماتی داوطلبانه دارای مبنا و منشأ دینی بوده و این ظرفیت را دارد که با استفاده از معارف اسلامی به‌صورت جامع و همه‌جانبه مورد کنکاش قرار داده شود.

منابع

- قرآن، خط عثمان طه
نهج البلاغه، صبحی صالح
- ۱- امام خمینی، سید روح‌الله، ۱۳۷۱، *صحیفه نور*، ج ۲، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۲- آذر نوش، آذر تاش، ۱۳۸۶، *فرهنگ معاصر عربی- فارسی*، تهران، نشر نی.
- ۳- بولو، قاسم، اسماعیل‌زاده، مقری، علی، ۱۳۸۳، (نقش پاسخگویی شفافیت و درستکاری در مبارزه با فساد)، *نشریه حسابداری*، شماره ۱۵۹.
- ۴- پدرام، سعید و رحمانی زاده دهگردی، حمیدرضا، ۱۳۸۱، (شفاف‌سازی و پاسخگویی د نهادهای رسمی)، *مجله مجلس و راهبرد*، شماره، ۳۶
- ۵- تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۳۸۵، *غررالحکم و درر الکلم*، تهران، دفتر نشر فرهنگ.
- ۶- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۷). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران، سمت.
- ۷- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۷). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران، سمت.
- ۸- حیدری، سید محمد، ۱۴۲۳ ق، *معجم الفعال المتداوله*، بی‌جا، قم، مرکز العالمی للدراسات الاسلامیه.
- ۹- خاکی، غلامرضا (۱۳۸۴). *روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه نویسی*، تهران، نشر نی.
- ۱۰- خدمتی، ابوطالب، ۱۳۹۳، *مبارزه با فساد اداری با رویکرد اسلامی*، قم، نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ۱۱- خردمند، محسن، ۱۳۹۸، (جایگاه فقهی شفافیت اطلاعات حکومت اسلامی)، *مجله حکومت اسلامی*، سال بیست چهارم، شماره مسلسل ۹۲.
- ۱۲- دانایی‌فرد، حسن؛ امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶). (استراتژی‌های پژوهش کیفی تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد) *مجله اندیشه مدیریت راهبردی*، ش ۲: ۶۹ تا ۹۸.
- ۱۳- راز نی، روح‌الله؛ عزیزی، مهدی (۱۳۹۳). (طراحی الگوی تصمیم‌گیری باروی کرد اسلامی)، *فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت اسلامی*. ش ۴: ۱۰۰ تا ۷۳.

- ۱۴- رحیمی، حمید و همکاران، ۱۳۹۹، (شاخصه‌های شفافیت و مبارزه با فساد و تأثیر سنجه‌ها و موازین بین‌المللی)، *مجله پژوهش‌های اخلاقی*، سال دهم، شماره دوم.
- ۱۵- ساری خانی، عادل و اکرمی سراب، روح‌الله، ۱۳۹۲، (کارکردهای پیشگیرانه شفافیت در سیاست جنایی)، *مجله حقوقی دادگستری*، سال ۷۷، شماره ۸۲.
- ۱۶- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰، *طرح مطالعاتی تدوین مبارزه با فساد و ارتقای سلامت در نظام اداری (حکومت)*، معاونت امور مدیریت و منابع انسانی، دفتر ارزیابی عملکرد مدیریت.
- ۱۷- سبحانی، جعفر، ۱۳۶۳، *فروغ ابدیت*، قم، نشر دانش اسلامی.
- ۱۸- شاه‌آبادی، ابوالفضل و زرین نعل، زینب، ۱۳۹۴، (رعایت اصول حکومت علوی بسترساز تحقق اهداف حکومت اسلامی)، *فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، سال سوم شماره ۱۰.
- ۱۹- شعبانی، قاسم، ۱۳۷۴، *حقوق اساسی و ساختار حکومت جمهوری اسلامی ایران*، تهران، انتشارات اطلاعات.
- ۲۰- صالحی، غلامرضا ذاکر، ۱۳۸۸، *راهبردهای مبارزه با فساد اداری*، تهران، انتشارات جنگل - جاویدانه.
- ۲۱- طاهری، محسن و ارستا، مجمد جواد، ۱۳۹۵، *بررسی تطبیقی مبانی اصل شفافیت از دیدگاه اسلام و نظریه حکمرانی خوب*، فصلنامه پژوهشی، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، شماره سوم.
- ۲۲- طبری، ابن جریر، ۱۳۵۲، *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ۲۳- عباس زادگان، محمد، ۱۳۸۳، *فساد اداری*، قم، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ۲۴- فرهنگی، علی‌اکبر، ۱۳۸۳، *نظریه‌های ارتباطات فرهنگی*، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- ۲۵- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳، *بحار الانوار*، ج ۲، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی.
- ۲۶- محمد نبی، حسین، ۱۳۸۰، *فساد اداری و مبارزه با آن از منظر سازمان ملل متحد*، مجله وکالت. مرکز پژوهش‌های مجلس شورا اسلامی، ۱۳۸۸: ماده ۲۳، دوره ۸ به شماره ابلاغیه ۵۶۴۸/۳۲
- ۲۷- مفید، محمد بن نعمان، ۱۴۱۶، *الجمل*، قم، کنگره شیخ مفید.

- ۲۸- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، ۱۳۶۶، *تفسیر نمونه*، تهران دار الکتب الاسلامیه.
- ۲۹- مهدیه، امید، ۱۳۹۳، *ارتباطات سازمانی مفاهیم، الگوها، ابزارها*، تهران، مؤسسه کتاب مهربان نشر.
- ۳۰- نائینی، محمدحسین، ۱۴۲۴، *تنبيه الامه و تنزیه المله*، تحقیق و تصحیح سید جواد ورعی، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه.
- ۳۱- نوبخت، محمدباقر، ۱۳۹۲، *روش تحقیق پیشرفته*، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.